

TRAIAN PALADE, Asistant PhD
 Department of Philosophy
 University Dunărea de Jos, Galați

VALENȚE PSIHANALITICE
 ÎN ESTETICA LUI HERBERT MARCUSE

Abstract

As per psychoanalysis the civilization and the culture are possible only in the light of the constraints, the suffering and the unhappiness of the person being the price that must be paid. The pleasure principle and the reality principle will be being antagonistic for ever, the human being getting over the itinerary from the immediately satisfaction at the mediated satisfaction. Marcuse it is agree with Freud as regards the fact that must be being a fundamental repression that is responsible with the instincts changes, modifications that are indispensable for the perpetuation of human race; but, the Freud's expressions must be completed with the concepts that must designate the specifics socio-historic components, on this line Marcuse bringing in two expressions; the additional repression and the efficiency principle. The German philosopher is trying on to rough draft a theory at culture in that the artistic domain, like the fantastic one, can represent a viable alternative for the reconciliation at the rationality principle with the reality principle.

As opposed to the scientific rationality (that is encouraging the advanced industrial society) and philosophy (that is remaining captive to this rationality), according to Marcuse, only the art can bring to the representation of another rationality form and can transcend on the conscience plan this society. The art has the assignment to accuse the existent reality and to convey in the effective way the goals of the release.

Herbert Marcuse abordează, în majoritate scrierilor sale, domeniul estetic și arta punându-le continuu în legătură cu propriile teorii privind societatea industrială avansată. De la fragmente estetice incluse în *Omul unidimensional*, *Eros și civilizație*, până la lucrările *Artă și revoluție* și *Permanența artei* impresia de marginalitate a scrierilor sale consacrate artei a fost înlăturată și a întărit motivele pentru cercetarea concepției sale estetice ca o concepție profilată și individualizată în controversele ce marchează estetica filosofică contemporană. În ultima sa lucrare *The Aesthetic Dimension* (1978), reprezentând parcă un testament filosofic, Marcuse reafirmă posibilitatea unei culturi non-represive străbătută de o dominantă estetică, ce presupune o reevaluare a tuturor valorilor și startornicirea unei realități constituind opera sensibilității și senzorialității dezvoltate a omului. O cultură sub egida unui principiu al progresului nerepresiv devine realitate, atunci când munca se transformă în joc ca o erijare a fanteziei creatoare și a facultății ludice în calitate de forțe productive ale restructurării realității sociale și care, într-o asemenea viziune "va fi o realitate estetică: societatea ca operă de artă".

În considerațiile sale estetice, Herbert Marcuse pornește de la postulatele freudiene, fără totuși a apela la interpretarea psihanalitică a operelor, așa cum a făcut Freud, ci recunoscând descoperirile predecesorului său, caută să legitimizeze mai mult investigația psihanalitică în câmpul estetic. Pentru a putea înțelege mai bine specificitatea demersului său trebuie să reamintim o serie de concepte de bază ale psihanalizei și modul cum a înțeles Marcuse să le îmbogățească sau să le modifice

PRINCIPIUL PLĂCERII ȘI PRINCIPIUL REALITĂȚII

După Freud, istoria umanității este istoria reprimării omului. Dinamica civilizației este descrisă ca o luptă permanentă între principiul plăcerii și principiul realității. Omul-animal devine ființă umană printr-o transformare fundamentală a naturii sale, atunci când își dă seama că satisfacerea integrală a instinctelor sale este imposibilă. Distincția dintre principiul plăcerii și principiul realității corespunde distincției dintre procesele inconștiente și cele conștiente. Inconștientul este guvernat de principiul plăcerii, adică de resturi de procese psihice, amintiri ale unei faze de dezvoltare primară. Însă principiul plăcerii intră în contradicție cu mediul și omul învață să renunțe la plăcerea necondiționată, dar distructivă, la o plăcere amânată dar constructivă. Astfel un nou principiu de funcționare psihică intră în acțiune - principiul realității, principiu care transformă ființa umană dintr-un pachet de impulsuri animale într-un eu organizat. Omul testează realitatea distingând între folositor și dăunător, adevăr și fals, dezvoltându-și judecata, memoria, atenția etc. „Înlocuirea principiului plăcerii cu principiul realității este marele eveniment traumatic în dezvoltarea omului - atât în dezvoltarea speciei (filogeneza), cât și dezvoltarea individului (ontogeneza).”¹ Principiul realității asigură însă supraviețuirea organismului în lumea exterioară, prin subjugarea sau modificarea represivă a instinctelor. Potrivit lui Freud, filogenetic acest lucru apare când tatăl primordial monopolizează plăcerea și puterea, apoi, prin razvrătirea fiilor, se transformă în dominație socială, principiul realității concretizându-se astfel într-un sistem instituționalizat. Ontogenetic, reprimarea începe de la copilăria timpurie și continuă cu existența socială conștientă a individului.

Civilizația, cultura nu sunt posibile decât în lumina constrângerii, suferința și nefericirea individului sunt prețul ce trebuie plătit. Principiul plăcerii și principiul realității vor fi veșnic antagonice, ființa umană parcurgând traseul de la satisfacere imediată la satisfacere mediată, de la plăcere la restrângere a plăcerii, de la bucurie (joc) la muncă (efort). De ce se întâmplă acest lucru? Pentru că penuria (*Ananke*) îi obligă pe oameni să-și modifice structura instinctuală, lupta primordială pentru existență îi învață pe oameni că nu pot trăi după principiul plăcerii, că nu își pot satisface liber instinctele. Dacă se acceptă că fericirea înseamnă satisfacerea deplină a nevoilor, atunci civilizația se opune acestei fericiri. Funcția de descărcare a aparatului psihic prin plăcere este transformată, în civilizație, în acțiune pentru modificarea realității. Bineînțeles că această modificare, în istorie, pare să înlăture obstacolele în fața satisfacției, dar în realitate nu e decât o modificare represivă, o sublimare a fericirii după care tânjește inconștientul. Chiar dacă principiul plăcerii e înfrânt, inconștientul are amintirea fazelor primare din dezvoltarea individului, atunci când obținea o satisfacere integrală. „Și astfel, trecutul continuă să revendice viitorul: el generează dorința ca paradisul să fie recreat pe baza realizărilor civilizației.”²

REPRIMARE SUPLIMENTARĂ ȘI PRINCIPIUL RANDAMENTUL

Filogenetic și ontogenetic, amintirea unității dintre libertate și necesitate se diminuează odată cu maturizarea individului și progresul civilizației. Indivizii acceptă constrângerea inevitabilă, sau altfel spus, orice satisfacere posibilă necesită efectuarea unor acțiuni, munci, mai mult sau mai puțin dureroase. Principiul plăcerii este incompatibil cu principiul realității, aceasta este concluzia prezentă permanent în scrierile lui Freud,

¹ Marcuse, Herbert *Eros și civilizație*, Ed. Trei, 1996, pp 32

² Herbert Marcuse, *Eros și civilizație*, Ed. Trei, 1996, pp 35

instinctele trebuie reprimare, pentru că instinctele fundamentale tind spre o stare în care domină plăcerea și absența efortului.

Până în acest punct, Marcuse este de acord cu Freud, adică trebuie să existe o *reprimare fundamentală* responsabilă cu modificările instinctelor, modificări ce sunt indispensabile pentru perpetuarea rasei umane. Lumea exterioară, cu care se confruntă eul în maturizare, impune principiul realității, dar această lume exterioară este, în cazul omului, o lume istorică, adică o organizare socio-istorică specifică a realității și această organizare specifică se impune structurii psihice prin forțe socializatoare specifice. Astfel, afirmă Marcuse, putem vorbi de diferite forme istorice ale principiului realității și îi reproșează lui Freud că a transformat contingențele istorice în necesități biologice. Termenii freudieni trebuie să fie completați cu concepte care să desemneze componentele socio-istorice specifice, Marcuse introducând două astfel de expresii: *reprimare suplimentară* și *principiul randamentului*.

a) *Reprimare suplimentară*. Prin acest concept Marcuse înțelege constrângerilor impuse de dominația socială și care se adaugă restricțiilor fundamentale (filogenetice) ale instinctelor ce caracterizează evoluția omului de la animalul uman la animal sapiens. Diferite tipuri de dominație trebuie să dea naștere la diferite forme istorice ale principiului realității. O mare parte a conținutului principiului realității este concretizată într-un sistem de instituții, relații sociale, valori, norme și legi care impun modificări ale instinctelor. Astfel o anumită organizare specifică impune un mod specific de dominație „De exemplu, modificările și devierile energiei instinctuale cerute de perpetuarea familiei monogame-patriarhale, de diviziunea ierarhică a muncii sau de controlul public asupra existenței private a individului sunt ilustrări ale reprimării suplimentare cerute de instituțiile unui anumit principiu al realității.”³

b) *Principiul randamentului* este forma istorică actuală și dominantă a principiului realității: „este principiul dominat al unei societăți bazate pe câștig și concurență și aflată într-un proces de expansiune continuă.”⁴ În acest stadiu, energia instinctuală este deturnată spre muncă, dar aceasta este una înstrăinată, căreia indivizii trebuie să i se subordoneze dacă vor să supraviețuiască. Individului, în timpul liber, i se oferă doze de distracții. Împărțirea timpului în muncă, somn, distracție nu satisface principiul plăcerii, care guvernează sinele și este „în afara timpului”, în sensul că nu poate admite o împărțire a plăcerii în doze mici, o fărâmițare a plăcerii. Atunci care e scopul acestor doze de plăcere care în stadiul actual al civilizației avansate? „Individul nu trebuie lăsat singur. Căci, necontrolată și cu ajutorul unei inteligențe libere care ia act de posibilitățile de eliberare de realitatea reprimării, energia libidinală a sinelui s-ar revolta împotriva restricțiilor tot mai alienante care i se impun și ar tinde să cuprindă un câmp tot mai mare de relații existențiale, ceea ce ar anihila eul-realitate și acțiunile sale represive.”⁵

Preluând de la Freud dinamica civilizației concentrată în ciclul „dominație-răzvrătire-dominație”, Marcuse observă că această mișcare ciclică înseamnă de fapt un progres în dominație. De la tatăl primordial, clanul fraternal și până la sistemul actual: dominația a devenit tot mai impersonală, obiectivă, rațională, eficientă, productivă. Reprimarea a devenit tot mai depersonalizată, cerințele principiului randamentului devenind conștiința morală a individului. El nu mai are un tată (simbolic) împotriva căruia să se revolte. Energia instinctuală nu este deviată doar în timpul orelor de muncă ci și în timpul liber, individul

³ *ibidem*, pp 51

⁴ *ibidem* pp 56

⁵ *ibidem* pp 59

adoptând un comportament conform moralei și standardelor principiului randamentului. Dar oare acest lucru constituie răspunsul definitiv? Progresul suferinței și regresul libertății sunt, pentru totdeauna, direct proporționale cu progresul civilizației? Marcuse, departe de a adera la această concluzie, îi reproșează lui Freud că nu a făcut distincția dintre sursele istorice și sursele biologice ale suferinței umane. Dacă Freud enumeră, în *Civilization and Its Discontents*, trei surse ale suferinței umane: forța naturii, tendința către descompunerea noastră biologică și incapacitatea noastră de a armoniza relațiile umane (în familie, comunitate etc), Marcuse constată că prima și ultima sunt surse istorice. Dacă stăpânirea naturii a înaintat și organizarea relațiilor sociale se modifică pe parcursul dezvoltării civilizației, atunci și reprimarea și suferința aferentă trebuie să varieze pe acest parcurs.

Direcția unei posibile eliberări, a unei civilizații non-represive este dată lui Marcuse de acele forțe psihice care, după Freud, nu sunt afectate de principiul realității-activitatea fantasmatică.

ACCENTUL PROIECTIV AL FANTASMEI ȘI ARTEI

Freud a teoretizat fantasma ca o activitate psihică dar care nu este afectată de principiul realității și care începe odată cu jocul copiilor și continuă ca reverie, prin renunțarea la dependență de obiectele reale. Prin instaurarea principiului realității, o mare parte a psihicului se adaptează exigențelor acestui principiu, dar cealaltă parte a aparatului psihic își păstrează libertatea față de aceste exigențe. Prima parte raționalizează, interpretează, modifică realitatea, fixează normele și obiectivele eului și devine și se constituie în aspectul dominant al vieții, cea de a doua parte, supusă principiului plăcerii, devine nepunctuoasă și neimportantă. „Raținea domină: ea devine dezagreabilă, dar utilă și corectă; fantezia rămâne agreabilă, dar devine inutilă, falsă - devine un simplu joc, o reverie. Ca atare ea continuă să vorbească limbajul plăcerii, al libertății față de reprimare, al dorinței și satisfacerii neînhibate - însă, realitatea acționează conform legilor rațiunii, ce nu mai este fidelă limbajului visului.”⁶

Fantezia (imaginația) pastrează nostalgia unității originare a eului, înainte de scindarea produsă de principiul realității, ea are propriile legi și valori de adevăr. „Imaginația preconizează reconcilierea individului cu întregul, a dorinței cu realizarea sa, a fericirii cu rațiunea.”⁷ Imaginația insistă că această armonie poate deveni realitate chiar dacă pentru principiul realității pare utopie, ea tinde să capete formă sau, altfel spus, ea leagă straturile adânci ale inconștientului de produsele superioare ale conștiinței (de artă). „Adevărurile imaginației sunt în primul rând realizate când fantezia însăși capătă formă, când ea crează un univers de percepție și de înțelegere - un univers subiectiv și în același timp, obiectiv. Este cea ce se întâmplă în artă. Astfel, analiza cognitivă a fanteziei conduce la estetică, ca <<știință a frumosului>>: în spatele formei estetice se află armonia reprimată a senzualității

⁶ Herbert Marcuse, *Eros și civilizație*, Ed. Trei, 1996, pp 139 Trebuie menționat că Marcuse insistă a nu se identifica rațiunea cu facultatea rațională (intelectul) ci, termenul desemnează acea parte a minții care este supusă principiului realității cuprinzând partea organizată a facultăților „vegetative” „sensitive” și „apetitive”

⁷ *ibidem*, pag 140

și rațiunii – protestul etern împotriva organizării vieții de către logica dominației, critica principiului randamentului.”⁸

În interpretarea marcusiană, arta este exprimarea cea mai vizibilă a „întoarcerii refulatului”, „întoarcerea imaginii reprimată a aliberării”, arta însemnând opoziție față de realitatea constrângătoare. „Arta este pentru Marcuse un soi de anamnesis, în sensul platonian al cuvântului: straturile tabuizate și reprimată ale existenței umane, refulate de mecanismele societăților oprimate, sunt scoase din starea de latență și actualizate în opera de artă.”⁹ Dar spre deosebire de Freud, care vedea arta, fanstama în special, numai ca privire spre trecutul speciei și al individului, Marcuse afirmă că arta mai degrabă se referă la „viitorul necucerit al omenirii decât la trecutul său (prost) cucerit”. Esența artei nu constă doar în reamintirea unui paradis, ci și promisiunea realizării acestuia, iar accentul trebuie să cadă pe această posibilitate. Imaginația, în accepțiune freudiană, trebuie să rămână ca simplă fantezie, joc de copii, deoarece ea caută să distrugă antagonismul dintre principiul realității și principiul plăcerii, inerent oricărei civilizații. Întrădevăr, cultura și civilizația sunt privite ca încercări (dureroase) de refacere a stării primordiale, de absență a nevoii și a suferinței, de afirmare a principiului Nirvana. Drumul, afirmă Freud, nu poate fi inversat, și cu cât Nirvana se afirmă mai puternic în civilizație cu atât se modifică și se amplifică reprimarea, dominația principiului plăcerii este sfârșitul oricărei civilizații. Această fatalitate a obsedat frecvent cercurile psihanalitice.¹⁰ În polemică cu Freud, Marcuse contestă această fatalitate, părintele psihanalizei ipostaziind o formă istorică de civilizație drept natura civilizației. Indiciul că lucrurile nu stau așa îl constituie fanstama. În sprijinul teoriei sale, Marcuse îl citează pe Jung, care, mai mult decât Freud, a întrezărit forța cognitivă a imaginației. Pentru Jung, fantasma unește celelalte funcții psihice reprezentând o sinteză a tuturor capacităților, fantasma este: „activitatea creatoare din care decurg răspunsurile la toate întrebările posibile”, „mama tuturor posibilităților, în care sunt unite atât toate conflictele psihice, cât și conflictul dintre lumea interioară și lumea exterioară.”¹¹ Totuși, și în lucrările lui Jung accentul cade pe calitățile retrospective ale imaginației. Pentru Marcuse, fantasma, prin refuzul ei de a accepta ca definitive limitările impuse fericirii și libertății, de către principiul realității, privește nu numai spre trecut, ci și spre viitor. Fantasma refuză „să uite ceea ce poate fi”. „Caracterul simultan retrospectiv și expectativ al imaginației este astfel clar formulat: ea nu privește doar înapoi, către un trecut aborigen de aur, ci și înainte către toate posibilitățile încă nerealizate, dar realizabile.”¹²

După lămurirea acestor concepte, Marcuse încearcă mai departe să schițeze o teorie a culturii în care domeniul artistic, similar fantasmaticul, poate reprezenta o alternativă viabilă pentru reconcilierea principiului rațiunii cu principiul realității.

⁸ Herbert Marcuse, *Eros și civilizație*, Ed. Trei, 1996, pp 140

⁹ N. Tertulian, *Permanența artei în „Perspective contemporane”*, Ed. Cartea Românească, 1981, pp 59-60

¹⁰ De exemplu Otto Rank, în *The Trauma of Birth*, New York: Harcourt, 1929, pag. 99 ș.u. concluziona că adevărata tendință a culturii este refacerea stării intrauterine: „Orice „confort” pe care civilizația și cunoașterea tehnică tind în permanență să-l sporească, nu încearcă decât să înlocuiască prin substitute durabile scopul original de care s-a îndepărtat tot mai mult”

¹¹ Jung, C.G., *Tipuri psihologice*, Ed. Trei, 2004, pp 69

¹² Herbert Marcuse, *op. cit.*, Ed. Trei, 1996, pag 143

PERMANENȚA ARTEI

Faptul că arta are afinități adânci cu principiul plăcerii, nu trebuie să constituie, după Marcuse, un impediment în funcția ei critică față de principiul realității. Monopolul rațiunii represive (gândirea fiind considerată raționalitatea principiului randamentului) nu a fost niciodată incontestabilă și chiar dacă principiul plăcerii a fost mereu defăimat, de la Platon până la constituțiile moderne, el și-a dovedit puterea irezistibilă. Marcuse evidențiază, preluând considerațiile lui Freud despre fantasmă, că arta reține un adevăr incompatibil cu rațiunea. „Cultura principiului randamentului se pleacă în fața adevărilor ciudate pe care imaginația le păstrează vii în popor și în basm, în literatură și în artă; aceste adevăruri au fost interpretate corespunzător și și-au găsit locul în lumea populară și academică. Cu toate acestea, efortul de a deriva din aceste adevăruri conținutul unui principiu valabil al realității ce-l depășește pe cel dominat a fost neînsemnat.”¹³

În istoria umană nu și-a găsit însă locul, până acum, vreo teorie care să insiste pe faptul că imaginația și arta poate furniza standarde pentru atitudini existențiale. Cel mult era acceptat, că simbolurile pot furniza aceste standarde, ca trimiteri spre stadiile filogenetice sau ontogenetice. Dar Marcuse, prin apelul la imaginile lui Prometeu, Orfeu și Narcis, demonstrează că de fapt nici aceste interpretări nu au găsit ecoul adecvat în istorie. Într-o lume dominată de principiul randamentului, Prometeu este eroul-arhetip iar alte simboluri nu și-au găsit concretizarea. „Dacă Prometeu este eroul cultural al efortului, productivității și progresului prin reprimare, atunci simbolurile unui alt principiu al realității trebuie căutate la polul opus. Orfeu și Narcis (ca și Dionzios, cu care sunt înrudiți și care este opusul zeului care aprobă logica dominației, domeniul rațiunii) simbolizează o realitate foarte diferită. Ei nu au devenit eroii culturali ai lumii occidentale : imaginea lor este cea a bucuriei și împlinirii; vocea lor, cea care nu comandă, ci cântă; gestul lor, cel care oferă și care primește; fapta lor, cea care pune capăt cuceririi; eliberarea de timp care unește omul cu zeul, omul cu natura.”¹⁴

Ilustrarea acestor imagini sunt exemplificate de Marcuse printr-o sumedenie de texte din literatură, mai vechi sau mai noi, și care trimit la o împlinire a omului prin unirea cu natura. Lumea naturii este o lume a opresiunii, dar cântecul lui Orfeu împacă leul cu mielul, rupe împietrirea, mută pădurile și stâncile, inundă cu bucurie. Narcis disprețuiește dragostea care unește cu alte ființe umane, el trăind după un Eros propriu. Imaginile orfic-narcisice trimit la o eliberare, la unirea a ceea ce a fost separat, la refuzul de a admite separarea. „Tradiția clasică îl asociază pe Orfeu cu introducerea homosexualității. Ca și Narcis, el respinge Erosul normal nu pentru un ideal ascetic, ci pentru un Eros mai deplin. Ca și Narcis, el protestează împotriva ordinii represive a sexualității procreative. Erosul orfic și narcisic este până la capăt, negarea acestei ordini. În lumea simbolizată de eroul cultural Prometeu, el este negarea oricărei ordini; dar, în această negare, Orfeu și Narcis dezvăluie o nouă realitate, cu propria sa ordine, guvernată de principii diferite. Erosul orfic transformă existența : el stăpânește cruzimea și moartea prin eliberare. Limbajul său este cântec, munca sa este joc. Viața lui Narcis este aceea a *frumuseții*, iar existența sa este *contemplare*. Aceste imagini se

¹³ *Ibidem*, pag 153

¹⁴ Herbert Marcuse, *Eros și civilizație*, Ed. Trei, 1996, pag 154

referă la *dimensiunea estetică*, ca una în care principiul realității lor trebuie căutat și validat.¹⁵

În fundamentarea dimensiunii estetice, Marcuse se sprijină pe teoriile estetice ale lui Kant și Schiller. În avântul de a găsi validări ale teoriei sale, el apreciază sesizarea kantiană a antagonismului dintre rațiune practică și rațiune teoretică, dintre sensibilitate și intelect, dintre dorință și cunoaștere. Marcuse apreciază de asemeni că, în *Critica facultății de judecare*, a treia facultate a minții este mediatorul grație căruia natura devine capabilă de libertate, necesitatea de autonomie, că estetica ocupă poziția între sensibilitate și moralitate.¹⁶ Kant, prin indicarea formei în care obiectul apare în reprezentarea estetică – „finalitatea fără scop”- prefigurează, în opinia lui Marcuse o altă ordine în care imaginația stabilește o armonie a facultăților sufletului. Prin jocul liber al imaginației, obiectul în reprezentarea estetică nu este reprezentat și judecat în funcție de utilitatea sa sau în virtutea unui scop pe care l-ar putea servi. Aceasta este frumusețea.

Schiller, sub influența kantiană, în Scrisorile privind educația estetică a omului, încearcă prin ajutorul funcției estetice o reconstrucție a civilizației. El afirmă că suferința în civilizație este rezultatul dintre două impusuri fundamentale ale omului : impulsurile sensibile și impulsurile formale, sau altfel spus tirania represivă a rațiunii asupra sensibilității. Soluția preconizată ar fi reabilitarea sensibilității și repunerea în drepturile sale. Aceasta e adevărata idee ce se află în spatele *Educației estetice*: legile rațiunii trebuie să fie reconciliate cu interesele simțurilor;¹⁷ „sensibilitatea trebuie să-și apere ea însăși domeniul, cu forță biruitoare și să reziste violenței pe care i-ar pricinui-o acțiunea cotropitoare a spiritului.”¹⁸ Schiller că eliberarea omului din condițiile existențiale inumane este o problemă politică, iar pentru a o rezolva „trebuie să luăm calea esteticii pentru că prin frumusețe se ajunge la libertate” Impulsul jocului este vehiculul acestei eliberări; omul este liber când „realul pierde din importanța lui” și când necesitatea „devine ușoară.”¹⁹ Implicațiile idealiste care domină opera lui Schiller, constituie pentru Marcuse un semn că este posibilă o revoluție în modul de a simți și funcția estetică poate fi percepută ca un principiu ce guvernează întreaga existență umană. Numai când constrângerea nevoii este înlocuită de „constrângerea surplusului”, existența umană, eliberată de scopurile și activitățile dureroase, cerute de lipsă va fi repusă în libertatea de a se juca. Ordinea non-represivă devine posibilă numai la apogeul civilizației mature, când toate nevoile fundamentale pot fi satisfăcute cu o cheltuială minimă de energie fizică și psihică, într-un minimum de timp. Arta este cel mai important factor care ne menține speranța în posibilitatea acestei ordini.

Jung recunoștea aceste implicații și era, pe bună dreptate, înspăimântat de ele: El avertiza că domnia impulsului jocului ar conduce la „o eliberare de reprimare” care ar antrena o „depreciere a celor mai înalte valori de până acum”, o „catastrofă a culturii” – într-un cuvânt „barbaria”.²⁰ Marcuse se pare că este dispus să accepte riscul catastrofei și degradarea valorilor culturii represive, dacă aceasta poate conduce la o cultură superioară. „În termenii lui Freud: moralitatea civilizată este moralitatea reprimării instinctelor; eliberarea instinctelor implică o „degradare” a acestei moralități. Dar această degradare a valorilor superioare le

¹⁵ Herbert Marcuse, *Eros și civilizație*, Ed. Trei, 1996, pag 163

¹⁶ Marcuse îi reproșează lui Kant că „amestecă semnificația originală a termenului estetică (având legătură cu simțurile) cu noua conotație (având legătură cu frumosul, mai ales în artă) care a triumfat definitiv în epoca lui Kant” Herbert Marcuse, *op. cit.*, pag 143

¹⁷ Friedrich Schiller, *Scrieri estetice*, Ed.Univers, București, 1981, pag 296

¹⁸ Friedrich Schiller, *Scrieri estetice*, Ed.Univers, București, 1981, pag 293

¹⁹ Friedrich Schiller, *Scrieri estetice*, Ed.Univers, București, 1981, pag 296

²⁰ Jung, C.G., *Tipuri psihologice*, Ed. Trei, 2004, pag127

poate duce înapoi în structura organică a existenței umane, de care au fost separate și această reunire poate transforma chiar această structură. Dacă valorile superioare ies din distanțarea, izolarea și opoziția față de facultățile inferioare, acestea din urmă se pot preta liber la cultură”.²¹

După cum se poate constata, Marcuse interpretează frumusețea ca expresie a Erosului, a freudianului principiu al plăcerii și din aceste considerente ea va fi o permanentă prezență a destinului omenesc. De aceea, el nu pare să împărtășească afirmația programatică a lui Adorno –care lansase teza că după Auschwitz nu se mai poate face artă- „ci dimpotrivă vocația artei contemporane este de a da expresie acelor facultăți și puteri sufletești care să facă imposibilă repetarea cruzimilor.”²² Artă este destinată astfel să îndeplinească o misiune privilegiată.

POTENȚIALUL SUBVERSIV AL ARTEI

Spre deosebire de raționalitatea științifică, care favorizează societatea industrială avansată de tip capitalist, și de filosofie, care îi rămâne prizonieră, abia arta poate aduce, potrivit lui Marcuse, reprezentarea unei alte forme de raționalitate și poate depăși pe planul conștiinței această societate. Ei îi revine sarcina de a acuza realitatea existentă și să comunice efectiv scopurile eliberării. Dar pentru ca să comunice, ea trebuie să găsească o anumită formă care să se opună actualui limbaj și a imaginilor opresive ce sunt de mult un mijloc de dominare, îndoctrinare și sursă de decepție. Limbajul, care vestește mântuirea, trebuie să fie nonconformist pentru ca să pătrundă în sufletele oamenilor ce și-au interiorizat valorile stăpânilor și a administratorilor și și-au întipărit sistemul existent în simțurile și conștiințele lor.

Căutarea unui asemenea limbaj, îl duce pe Marcuse în două domenii diferite și aflate la antipodii societății: *limbajul artistic* și *limbajul popular* (argoul, obscenitățile, „limbajul negru” etc”). În *Eseu asupra eliberării*, Marcuse sesizase potențialul politic al folosirii sistematice a „obscenităților”, dar ulterior, în lucrarea *Artă și revoluție*, constată că acest potențial, această formă de rebeliune lingvistică a devenit inefficientă. Sistemul contemporan întrucât admite obscenitatea, sub diferite forme, folosirea obscenităților nu-l mai identifică pe radical, pe cel ce nu aparține sistemului. „Mai mult decât atât, limbajului obscen standardizat constituie o desublimare represivă: satisfacere facilă (deși indirectă) a agresivității. Ea se întoarce cu ușurință împotriva sexualității înseși. Folosirea de expresii legate de zonele genitale și anale, care a devenit un fel de ritual ..., constituie o înjosire a sexualității. Prin această înjosire (total inconștientă) a sexualității, radicalul pare să se autopedepsească pentru lipsa sa de putere”²³

La celălalt pol al societății, în limbajul artistic „tradiția protestului, negarea a ceea ce este „dat” este la ea acasă, în drepturile ei. Aici celălalt limbaj, celelalte imagini continuă să fie comunicate, să fie văzute și auzite; arta este aceea care, într-o formă subversivă, servește acum ca o armă în lupta politică împotriva societății stabilite, armă a cărei forță de acțiune

²¹ Herbert Marcuse, *Eros și civilizație*, Ed. Trei, 1996, pag 184

²² Tertulian, N, *Perspective contemporane*, Editura Cartea Românească, București, 1981, pag 60

²³ Marcuse, Herbert, *Artă și revoluție* în *Scrieri filosofice*, Ed Politică, București, 1977, pag

depășește un anumit grup privilegiat sau defavorizat.”²⁴ Artă contemporană urmărește acum desublimare a culturii, adică o libertate față de forme. În acest punct, Marcuse este vădit influențat de Theodor Adorno și de Școala de la Frankfurt, care după cum se știe au elogiat mereu avangarda artistică (de ex. suprarealismul și expresionismul) drept o formă superioară de subversiune și transcendere a societății.

Conservând drepturile imprescriptibile ale sensibilității umane nonalienate, arta este o contraputere cu efecte considerabile în lupta împotriva reificării și represiei. Artă îi apare lui Herbert Marcuse tocmai ca principala formă de teaurizare a amintirii, cea în care sunt încorporate suferințele și victoriile omului. Puterea interiorității de a transcende raporturile sociale constituie este explicația faptului că artă autentică are drept dimensiune fundamentală ceea ce Marcuse nu mește mereu „transcendența artei”. Pulsiiunile și emoțiile individului autentic nu se lasă congelate în tiparele raporturilor dominante în societatea bazată pe relații și valori de schimb. Contemplația, sentimentul, puterea de imaginație sunt tot atâtea forme ale interiorității ce pot lupta împotriva unei societăți dominate de principiul randamentului și de mobilul profitului. Artă devine în asemenea condiții principala zonă de încorporare și transfigurare a puterilor sufletești neintegrate încă în mecanismul social dominant.

BIBLIOGRAFIE

1. Adorno, Theodor, *Teoria estetică*, Ed. Paralela 45, 2005
2. Freud, Sigmund, *Scrieri pentru literatură și artă*, Editura Univers, București, 1980.
3. Freud, Sigmund, *Interpretarea viselor*, Ed. Științifică, București, 1993
4. Freud, Sigmund, *Comical și umorul*, Editura Trei, București, 2002.
5. Freud, Sigmund, *Psihanaliză și artă*, Editura Trei, București, 1996.
6. Groeben, Norbert, *Psihologia literaturii*, Editura Univers, București, 1978.
7. Jung, C.G., *Tipuri psihologice*, Ed. Trei, 2004
8. Marcuse, Herbert, *Eros și civilizație*, Editura Trei, București, 1996.
9. Marcuse, Herbert, *The aesthetic dimension*, Boston, Beacon Press, 1978
10. Marcuse, Herbert, *Scrieri filosofice*, Ed. Politică, București, 1977
11. Oroveanu, Anca, *Teoria europeană a artei și psihanaliza*, Editura Meridiane, București, 2000.
12. Otto Rank, în *The Trauma of Birth*, New York: Harcourt, 1929
13. Tertulian, N, *Critică, estetică, filosofie*, Editura Cartea Românească, București, 1972.
14. Tertulian, N, *Perspective contemporane*, Editura Cartea Românească, București, 1981.

²⁴ Ibidem, pag. 467